

Тимченко А. П.

УДК 342/477/091/:351.74/045

А. П. Тимченко,
к.ю.н., доцент

БЕЗПОСЕРЕДНЯ УЧАСТЬ ПРАЦІВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МІЛІЦІЇ В БОРОТБІ З НІМЕЦЬКИМИ ЗАГАРБНИКАМИ У 1941-1945 РР.

У статті характеризується оперативна обстановка в період війни. Велика увага приділяється вчасно прийнятим органами влади і управління нормативно-правовим актам. Досліджується один із багатьох напрямків діяльності міліції в надзвичайних умовах війни 1941-1945 рр., зокрема безпосередня участь працівників української міліції в боротьбі з німецькими загарбниками. Виділяються у їх діяльності якості, які сприяли успішному виконанню завдань у боротьбі з ворогом.

Ключові слова: окуповані території, силові структури, держава, міліція, поліція, оперативна обстановка, нормативно-правові акти, надзвичайні умови, війна.

А. П. Тимченко

Непосредственное участие работников украинской милиции в борьбе с немецкими захватчиками в 1941-1945 гг.

В статье характеризуется оперативная обстановка в период войны. Большое внимание уделяется вовремя принятым органами власти и управления нормативно-правовым актам. Исследуется один из многих направлений деятельности милиции в чрезвычайных условиях войны 1941-1945 гг., В частности непосредственное участие работников украинской милиции в борьбе с немецкими захватчиками. Выделяются в их деятельности качества, которые способствовали успешному выполнению задач в борьбе с врагом.

Ключевые слова: оккупированные территории, силовые структуры, государство, милиция, полиция, оперативная обстановка, нормативно-правовые акты, чрезвычайные условия, война.

A. Tymchenko

Direct participation of Ukrainian militia in fight against German invaders in 1941-1945

The article characterizes the operational situation and the war period. Much attention has been paid to timely made by bodies of state power and administration normative legal acts. One of many directions of militia activities in emergency conditions of war in 1941-1945 has been investigated, in particular, the direct participation of Ukrainian militia in fight against German invaders. Attributes of their activity that contributed to progressive execution of tasks in fight against the enemy and Victory over Nazi Germany have been determined.

Key words: occupied territories, security forces, a state, militia, police, regulations, emergency conditions, the war.

Постановка проблеми та її актуальність.

Чим далі в історію відходять від нас роки війни 1941-1945 рр., тим повільніше і більш яскраво проявляється велич героїчного подвигу народних мас, які в надзвичайно жорстокій боротьбі здобули перемогу над дуже сильним ворогом, гітлерівською Німеччиною. Війна була тяжким випробуванням і школою мужності, суворою перевіркою моральних якостей людей, разом з

якими самовіддано і мужньо боролись з ворогом на фронтах і невідомо працювали в тилу працівники української міліції – вони з честю витримали ці випробування. І можна без перебільшення сказати, що в історичній битві проти фашистської Німеччини працівники української міліції внесли значний вклад у загальну справу перемоги над ворогом. Але її багатопланова діяльність у надзвичайних умовах війни

вивчена ще мало і не отримала достатньо повного висвітлення в науковій історико-правовій літературі. Це й стало причиною вибору теми для написання статті.

Актуальність даного дослідження визначається не лише його новизною, недостатньою розробкою наукової проблеми, а й необхідністю використання історичного досвіду при вирішенні поставлених тепер уже перед поліцією завдань.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемам війни 1941-1945 років, як головної і визначальної частини Другої світової війни, присвячені багаточисленні літературні джерела, аналіз яких міститься в роботах М. О. Буцка, М. З. Данилюка, В. А. Дядиченка, В. М. Нем'ятого, М. П. Рудя, П. Т. Тронька, М. Д. Ющенко та багатьох інших. Питання ж діяльності працівників української міліції в роки війни найбільше досліджені та відображені в працях П. П. Михайленка, А. П. Тимченка, А. Є. Шевченка, Ю. В. Александрова, В. Ф. Трегубова, М. С. Казакевича, М. М. Паніна.

Об'єктом дослідження є обумовлена війною державно-правова дійсність, яка визначала діяльність міліції.

Предметом наукової розвідки є безпосередня участь працівників української міліції в боротьбі з німецькими загарбниками у 1941-1945 роках.

Метою дослідження є спроба на основі переважно невідомих матеріалів українських державних та відомчих архівів, здебільшого МВС та УМВС Донецької і Львівської областей, заповнити прогалину та охарактеризувати лише один із багатьох напрямків діяльності працівників української міліції в надзвичайних умовах війни і використовувати досвід цієї діяльності сучасною поліцією.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи такий напрямок діяльності працівників української міліції, як безпосередня участь у боротьбі з німецькими загарбниками, необхідно підкреслити, що працівники міліції приймали участь у боях: 1) безпосередньо в рядах Червоної армії, 25 % особового складу міліції були призвані і її ряди; 2) в складі збройних формувань, які першими прийняли на себе удар

гітлерівських військ; 3) у складі винищувальних батальйонів; 4) у винищувальних групах, взводах і ротах, які створювались із працівників міліції, НКВС, партійно-радянського і комсомольського активу для боротьби з парашутними десантами, диверсантами, шпигунами і безпосередньої участі в бойових діях з ворогом; 5) в оперативних групах, частинах, з'єднаннях, які формувалися з працівників міліції і НКВС; 6) в підпільних партійних і комсомольських організаціях; 7) в партизанських загонах і з'єднаннях, партизанських полках, винищувально-диверсійних і розвідувальних групах.

З перших днів війни 25 % особового складу міліції були мобілізовані в ряди діючої Червоної армії і стали на захист Вітчизни. Вони поповнили ряди піхотинців, танкістів, артилеристів, саперів, і з честю пройшли дорогами війни, ведучи боротьбу з загарбниками. Тисячі рапортів направлялись від працівників міліції у військкомати з проханням направити їх на фронт. Ось характерний приклад: «Прошу направити мене добровольцем в ряди нашої Червоної армії для захисту Вітчизни. Запевняю ... , що виконаю свій обов'язок по захисту Батьківщини до кінця і буду нищити ворога так, як в роки громадянської війни» [1], - з таким рапортом звернувся начальник військово-облікового столу першого МВМ м. Сімферополя М. Якушев.

Виконуючи вимоги директив РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. «Партійним і радянським організаціям прифронтових областей» [2, с. 297-299], а також НКВС СРСР від 7 липня 1941 р. [3, с. 45], де підкреслювалось, що воєнна обстановка в країні вимагає, щоб особовий склад міліції в будь-який час, у будь-якій обстановці був готовий самостійно чи разом з підрозділами Червоної армії до виконання бойових дій із ліквідації диверсійних груп, парашутних десантів і регулярних частин противника. Працівники міліції прифронтових областей безпосередньо вели боротьбу з ворогом. Однією з форм безпосередньої участі працівників міліції у збройній боротьбі з загарбниками були також повсюди створювані на основі постанови РНК СРСР від 24 червня 1941 р. і наказу НКВС СРСР від 25 червня 1941 р. винищувальні батальйони,

організацію яких партія і уряд доручили НКВС СРСР [4, с. 8].

Одним із перших відчув усю тяжкість фашистської навали Луцьк, який в ніч з 22 на 23 червня 1941 р. зазнав сильного бомбардування і обстрілу кулями з кулеметів. Вранці 24 червня бомбардування міста неодноразово повторювалось, на місто німці скидали парашутні десанти. До Луцька наближались наземні війська противника. В цих умовах із працівників міліції Луцька були сформовані оперативні групи для боротьби з парашутними десантами противника, гасіння пожеж і підтримання порядку в місті, безпосередньої участі в бойових діях з ворогом. За вказівкою начальника гарнізону м. Луцька полковника Морозова 24 червня 1941 р. із дрібних військових підрозділів був сформований четвертий полк для охорони міста. До полку ввійшли і працівники міліції [5]. Разом з воїнами Червоної армії працівники міліції мужньо обороняли Луцьк. І лише за наказом військового командування о 17 годині 25 червня 1941 р. оперативні групи міліції були зняті з займаних позицій, бо противником вже була зайнята частина міста і відступаючими нашими військовими частинами був підготовлений до підризу міст через р. Стир [6].

Працівників міліції м. Могилів-Подільського підняли по тривозі вночі 22 червня 1941 р. Начальник районного відділу НКВС Артемчук сповістив: «Війна...». І розпочались тяжкі прифронтові будні. Були сформовані оперативні групи міліції, які оберігали від крадіїв народне добро, виловлювали дезертирів, наводчиків ворожих літаків, допомагали евакуювати державні цінності, охороняли переправи, виявляли бездоглядних дітей, мужньо воювали з загарбниками, охороняли своє місто, прикривали відхід Червоної армії і залишили місто останніми [7].

Швидко і по-діловому розгорталась допомога фронту на Дніпропетровщині. Там також невідкладно приступили до формування винищувальних батальйонів для боротьби з парашутними десантами і диверсійними групами ворога, безпосередньої участі в бойових операціях. Батальйони, чисельністю по 100-120 осіб, створювались при міських і районних відділах і відділеннях НКВС. В області були

сформовані 40 батальйонів і всі вони були приведені в стан повної бойової готовності. Начальнику обласного управління НКВС Павленку обком порадив невідкладно виділити для керівництва ними надійних оперативних працівників міліції. Ці батальйони зіграли важливу роль у боротьбі з противником. Сформовані з працівників міліції, партійно-радянських і комсомольських активістів, вони хоробро і стійко билися з німецькими загарбниками. Про їхню діяльність згадувалось в бойовому донесенні Південного фронту начальнику Генерального штабу Червоної армії 10 серпня 1941 р., де, серед інших частин і з'єднань, називались і деякі винищувальні батальйони Дніпропетровщини, які прикривали рубіж річки Інгулець на південь від села Широке, а також стояли на рубежі р. Антонівка-Недайвода під Кривим Рогом. Потім винищувальні батальйони перейшли в розпорядження воєнного командування і з честю виконували свої обов'язки по захисту рідної землі [8].

У перший день війни постраждали від ворожих бомбардувань і обстрілу Чернівці. Органи міліції міста були приведені в бойову готовність, озброєні, розгорнуті згідно з бойових розрахунків по плану МППО і направлені на місця для виконання своїх основних завдань. Із працівників міліції, партійно-радянського і комсомольського активу створювались винищувальні роти, взводи і групи для боротьби з парашутними десантами противника, диверсантами і безпосередньої участі в бойових діях з ворогом.

Як правило, ці підрозділи очолювали кращі оперативні працівники міліції. В Чернівцях були сформовані 9 винищувальних рот, 18 взводів і 100 груп. Разом із частинами Червоної армії працівники міліції успішно били ворога, знищуючи його живу силу і техніку. Більше двох тижнів продовжувалася героїчна оборона міста, ворогові не була здана ні одна позиція. І лише за наказом командування, коли нависла загроза оточення армій Південно-Західного фронту, захисники міста залишили свої позиції і відійшли за Дністер [9].

У липні 1941 р. розпорядженням генерал-майора Нікольського в м. Кіровограді з

працівників львівської і молдавської міліції був сформований полк у складі 3 батальйонів чисельністю 1127 осіб. Полк було включено до складу протидесантної бригади, яка обороняла місто. Він приймав участь в обороні Кіровограда, Первомайська та Вінниці [10].

10 серпня 1941 р. Військова Рада Південного фронту сформувала бригаду, в яку ввійшли 2 полки: один складався з працівників міліції Львівської області, а другий – з працівників молдавської міліції. Командиром бригади був призначений начальник Управління міліції НКВС Молдавської РСР П. А. Орлов. Бригада забезпечувала переправу наших військ через Буг північніше Миколаєва, вела запеклі бої в районі Сіверського Донця по ліквідації переодягнених німцями диверсантів-парашутистів у форму червоноармійців. Влітку 1942 р. ця бригада воювала із загарбниками під Ростовом. Тут вона поповнилася третім полком із працівників української міліції і наказом Військової Ради фронту була реорганізована в дивізію. Міліцейська дивізія вела запеклі бої з ворогом, а коли війська Червоної армії підійшли до Дону і почали переправлятися на лівий берег, забезпечувала переправу. В жовтні 1942 р. дивізія виконувала відповідальні завдання по обороні Грозного. Німці надавали грозненській нафті великого значення і через це прагнули захопити місто швидко і несподівано, щоб не дати можливості військам Червоної армії вивести з ладу нафтові промисли і знищити запаси пального. Німці закинули в наш тил крупний десант, який на горі Денін-Дук зайняв вигідні позиції. Перед десантом було поставлене завдання: увірватися в місто, захопити район нафтових промислів і утримувати їх до підходу німецьких частин. Зірвати задум ворога – таке завдання Військова Рада фронту поставила перед міліцейською дивізією. Проявляючи мужність і героїзм у запеклих боях із загарбниками, воїни-міліціонери ліквідували ворожий десант і з честю виконали бойове завдання [11]. Маршал радянського Союзу Ф. Голіков дав високу оцінку бойовим діям дивізії. Він говорив: «На Южном фронте заслуженным уважением пользовалась дивизия, укомплектованная сотрудниками милиции

Молдавии, Львовской и других областей ... Дивизия прошла с боями славный путь» [12].

На тимчасово окупованій загарбниками території діяли багато партійних і комсомольських організацій, партизанських загонів і диверсійно-розвідувальних груп, у складі яких були працівники української міліції. Необхідно відмітити те, що працівники ОВС і міліції входили до них, окрім інших причин, тому, що володіли оперативними навиками і знаннями, досвідом конспірації і розвідки, а це було дуже важливо. Наприклад, антифашистське підпілля в Колківському (нині Маневицькому) районі Волинської області з осені 1941 р. очолив працівник міліції І. Я. Шишко. В березні 1943 р. він організував партизанський загін, який ввійшов до складу партизанського з'єднання генерала А. М. Самбуrowa і здійснив ряд бойових операцій: пустив під укіс біля 60 ешелонів ворога, підірвав десятки мостів і велику кількість ворожого транспорту. За проявлені в боях із загарбником мужність і героїзм І. Я. Шишко нагороджений вищими нагородами держави, його ім'я носить Градіївська восьмирічна школа і одна з вулиць Маневичів. О. Ф. Федоров відмічає, що в його партизанському з'єднанні було немало працівників міліції: «Ім, як правило, доручалися найвідповідальніші справи ... І завжди вони з честю виправдовували ... довіру: Федір і Василь Бикови, Семен Тихонівський, Леонід Бабенко і багато інших вихованців міліцейських колективів, які в суворий час стали партизанами, не знали страху в боротьбі з загарбниками, завжди відмінно виконували бойові завдання» [13].

Підпільні організації взаємодіяли з партизанами: поповнювали людьми партизанські загони, сприяли підвищенню їх боєздатності і цим допомагали червоноармійцям у боротьбі з окупантами.

У перші місяці війни з особового складу міліції, МППО і працівників НКВС УРСР в Києві були сформовані перший і другий партизанські полки, в завдання яких входило: здійснення диверсійної роботи, ведення розвідки, знищення живої сили і техніки противника. За методами діяльності вони мало чим відрізнялися від партизанських загонів. Отри-

мавши бойові завдання, вони переходили лінію фронту і в тилу ворога розгортали бойову діяльність, підтримуючи зв'язок із партизанськими загонами. Після виконання поставлених перед ними завдань, полки повертались назад для підготовки нових операцій. Цим полки відрізнялися від партизанських загонів, які дислокувались у визначеному районі, мали зв'язок із підпіллям і весь час знаходилися на окупованій ворогом території. Досвід ведення партизанськими полками бойових операцій в тилу фашистських військ у роки війни довів значну їх ефективність у знищенні живої сили і техніки ворога, отриманні важливих розвідувальних даних.

На тимчасово окупованій загарбниками території діяли багато винищувально-диверсійних і розвідувальних груп. Як правило, вони комплектувались з працівників міліції, які до окупації працювали в захоплених німцями областях. Наприклад, в липні 1941 р. в Чернівецьку область для проведення винищувально-диверсійної і розвідувальної роботи в тилу ворога були направлені 71 працівник міліції цієї ж області. З них були сформовані групи по двоє-п'ятеро осіб і направлені в 11 районів області [14].

З цією ж метою в тил ворога були направлені 148 працівників міліції Дрогобицького УНКВС [15].

Такі групи направлялись у всі тимчасово окуповані області України і уже в жовтні 1941 р. їх було 1700. Вони здійснювали диверсії на залізних дорогах, підприємствах, підривали мости, склади з боєприпасами, нафтобази, виводили з ладу цехи, ремонтні бази, пускали під укіс ешелони, знищували живу силу і техніку ворога, саботували заходи окупантів, вели розвідку [16].

Висновки. У підсумку варто відзначити, що в цій статті автор не претендує на всеосяжне висвітлення даної проблеми, а зосередився лише на дослідженні одного з багатьох напрямків багатогранної діяльності працівників української міліції в надзвичайних умовах війни 1941-1945 рр. Зазначу, що приведені приклади безпосередньої їх участі в боротьбі з окупантами свідчать про мужність, відвагу, стійкість, геро-

їзм працівників міліції, готовність долати будь-які труднощі та випробування заради визволення тимчасово окупованої ворогом території України. Своїми рішучими діями, які не припинялися ні вдень, ні вночі, патріоти України, в тому числі й працівники міліції, створювали нетерпиму для окупантів обстановку, чим прискорювали перемогу над гітлерівською Німеччиною. Подвиги працівників міліції, здійснені ними в роки війни 1941-1945 рр., ніколи не будуть забуті. На цих подвигах ветеранів нині виховується молоде покоління тепер уже працівників української поліції.

Сьогодні, коли Російська Федерація окупувала Крим, частини Донецької і Луганської областей, знищує їх міста і села, вбиває тисячі українців, необхідно врахувати досвід збройної боротьби народу України, в тому числі й працівників міліції, з окупантами в надзвичайних умовах війни 1941-1945 рр., підвищувати бойову готовність особового складу, готувати працівників поліції до діяльності в надзвичайних умовах. Із цією метою необхідно: 1) здобувати на заняттях і оперативних навчаннях знання і практичні навички, щоб кожний працівник поліції досконало знав і володів ввіреною йому зброєю, добре засвоїв ці знання і міг успішно виконувати свої обов'язки в надзвичайних умовах; 2) разом із працівниками інших правоохоронних органів виявляти осіб, які схильні до дезертирства, зради і проводити з ними профілактичну роботу; 3) відпрацьовувати питання взаємодії працівників поліції з іншими силовими структурами України по ліквідації парашутних десантів, диверсантів, шпигунів, яких ворог, у випадку війни, планує використовувати на території України.

В Україні повинен бути передчасно підготовлений на випадок військової загрози їй з боку кого б то не було Мобілізаційний план. Це секретний документ, який розкривають лише у випадку реальної військової загрози для країни. Весь державний апарат починає діяти відповідно до його вимог. Однією з вимог Мобілізаційного плану є необхідність створення підпілля і розгортання партизанського руху, мають бути вказані організатори підпілля і спеціалісти партизанської боротьби. Крім того,

план повинен передбачати здійснення заходів по матеріально-технічному забезпеченню партизанів і підпільників, підготовці таємних сховищ для продовольства і речей, складів зброї і боєприпасів. Не знаю, чи є такий план у державі, але якщо він і є, то згідно нього нічого не було зроблено, а зараз, коли майже половина території Донецької і Луганської областей, не кажучи вже про Крим, окуповані військовослужбовцями Російської Федерації і підготовленими нею терористами, занадто пізно. А в 1941-1945 роках партизани і підпільники діяли успішно. В той же час, коли розпочались військові дії, всі знають і бачили по каналах українського телебачення, що вірні Януковичу і його оточенню працівники служби безпеки України і міліції, які зрадили народові України, завчасно підготували і надійно сховали у багатьох місцях областей України цілі арсенали зброї і боєприпасів. Все це потім було використане проти українців. Мобілізаційні плани підготовлені вже і є в Литві, Естонії та інших державах, зараз готує його і Польща.

І ще, працівники патрульно-постової поліції, яка замінила рухомі міліцейські групи на автомобілях і піших патрульних на вулицях, особливо в тих місцях, де підвищена криміногенна обстановка, не справляються з поставленими перед ними завданнями: наряд проїхав в автомобілі по закріпленому маршруту, як правило, з автомобіля ніхто й не виходить, і поліцейських на вулицях ніхто не бачить. Правопорушники, злочинці, терористи, які бачать, що їдуть поліцейські – ховаються, а проїхали – знову беруться за своє...

До патрулювання потрібно залучати й піші наряди поліції. Вважаю, що необхідно вивчити належним чином на прикладі конкретного району патрулювання патрульно-постової пішої служби та на науковій основі визначити оптимальну кількість осіб кожного наряду, закріпити за ним маршрут, залучаючи до патрулювання працівників інших служб органів внутрішніх справ і навчальних закладів МВС, і охопити патрулюванням якомога більше вулиць та інших місць у містах і селах – це значно покращить криміногенну обстановку в країні.

Література

1. Панасенко А. Славим подвиг героев / А. Панасенко // Советский милиционер. – 1977. – 28 октября.
2. КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза. Документы 1917-1981. – М.: Воениздат, 1981. – С. 297-299.
3. Маслов С. А. Сотрудники киевской милиции в боях за Украину / С. А. Маслов. – Волгоград: НИНРНО Вышш. следствен. школы МВД СССР, 1970. – С. 45.
4. Банников Ф. Г. Истребительные батальоны НКВС СССР в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. / Ф. Г. Банников. – М.: НИНРНО Вышш. школы МВД СССР, 1968. – С. 8.
5. Архів МВС УРСР, ф. 3, оп. 2, од. сх. 3, д. 19, л. 159-160.
6. Архів МВС УРСР, ф. 3, оп. 2, од. сх. 3, д. 19, л. 161.
7. Пасько Н. Шел с войны солдат / Н. Пасько // Советский милиционер. – 1977. – 19 января.
8. Грушевой К. С. Тогда, в сорок первом ... / К. С. Грушевой. – К.: Политиздат Украины, 1973. – С. 40, 41, 71, 101, 137.
9. История городов и сел Украинской ССР. Черновицкая область. – К.: Главн. ред. совет Украины: энциклопедии АН УССР, 1969. – С. 83.
10. Архів МВС УРСР, ф. 3, оп. 2, од. сх. 3, д. 19, л. 135-138.
11. Биленко С. В. Истребительные батальоны в Великой Отечественной войне / С. В. Биленко. – М.: Воениздат, 1969. – С. 33-34; Из истории милиции Советской Украины. – К., 1965. – С. 146.
12. Бессмертный подвиг народа // Советская милиция. – 1970. – № 5. – С. 9.
13. Федоров А. Ф. Высокой мерой ответственности / А. Ф. Федоров // Советский милиционер. – 1980. – 4 января.
14. Архів МВС УРСР, ф. 3, оп. 2, од. сх. 1, д. 19, л. 102-106.
15. Архів МВС УРСР, ф. 3, оп. 2, од. сх. 3, д. 19, л. 312.
16. Архів МВС УРСР, ф. 3, оп. 3, од. сх. 2, д. 1, л. 3, 5, 6, 10-13.

References

1. *Panasenko A.* Slavim podvig geroev / A. Panasenko // Sovetskij milicioner. – 1977. – 28 oktjabrja.
2. *KPSS o Vooruzhennyh Silah Sovetskogo Sojuza. Dokumenty 1917-1981.* – M.: Voenizdat, 1981. – S. 297-299.
3. *Maslov S. A.* Sotrudniki kievskoj milicii v bojah za Ukrainu / S. A. Maslov. – Volgograd: NInRIO Vyssh. sledstven. shkoly MVD SSSR, 1970. – S. 45.
4. *Bannikov F. G.* Istrebitel'nye batal'ony NKVS SSSR v Velikoj Otechestvennoj vojne 1941-1945 rr. / F. G. Bannikov. – M.: NInRNO Vyssh. shkoly MVD SSSR, 1968. – S. 8.
5. *Arhiv MVS URSR*, f. 3, op. 2, od. sh. 3, d. 19, l. 159-160.
6. *Arhiv MVS URSR*, f. 3, op. 2, od. sh. 3, d. 19, l. 161.
7. *Pas'ko N.* Shel s vojny soldat / N. Pas'ko // Sovetskij milicioner. – 1977. – 19 janvarja.
8. *Grushevoj K. S.* Togda, v sorok pervom ... / K. S. Grushevoj. – K.: Politizdat Ukrainy, 1973. – S. 40, 41, 71, 101, 137.
9. *Istorija gorodov i sel Ukrainskoj SSR. Chernovickaja oblast'.* – K.: Glavn. red. sovet Ukrainy: jenciklopedii AN USSR, 1969. – S. 83.
10. *Arhiv MVS URSR*, f. 3, op. 2, od. sh. 3, d. 19, l. 135-138.
11. *Bilenko S. V.* Istrebitel'nye batal'ony v Velikoj Otechestvennoj vojne / S. V. Bilenko. – M.: Voenizdat, 1969. – S. 33-34; Iz istorii milicii Sovetskij Ukrainy. – K., 1965. – S. 146.
12. *Bessmertnyj podvig naroda* // Sovetskaja milicija. – 1970. – № 5. – S. 9.
13. *Fedorov A. F.* Vysokoj meroj otvetstvennosti / A. F. Fedorov // Sovetskij milicioner. – 1980. – 4 janvarja.
14. *Arhiv MVS URSR*, f. 3, op. 2, od. sh. 1, d. 19, l. 102-106.
15. *Arhiv MVS URSR*, f. 3, op. 2, od. sh. 3, d. 19, l. 312.
16. *Arhiv MVS URSR*, f. 3, op. 3, od. sh. 2, d. 1, l. 3, 5, 6, 10-13.